

як і підготовчі, проводяться під керівництвом учителя, але при їх виконанні слід надавати учням деякої самостійності. Потрібно відзначити також, що вивчення нового матеріалу може проводитися за допомогою вступних вправ, які часто бувають розміщені у таблицях, за матеріалом яких відбувається часткове пояснення вчителем нового матеріалу, а частково учні його заучують за допомогою правильно і логічно розміщених запитань.

У загальній системі вправ на етапі **“Закріплення вивченого матеріалу”** важливу роль займає система тренувальних вправ, яка сприяє закріпленню мовних умінь і навичок, підвищенню ступеня труднощів у їх виконанні, самостійності в роботі. Першими є *вправи за зразком*, мета яких полягає в тому, щоб за поданим прикладом, взірцем виконати завдання на: добирання власних прикладів до поданого правила, відшукування прикладів із вивченого матеріалу у словниках, художніх текстах, моделювання і конструювання мовних одиниць, порівняльного характеру тощо.

Вправи за інструкцією проводяться таким чином, що вчитель визначає послідовність виконання завдання і прийоми їх виконання, але точного зразка для копіювання, як у попередньому виді вправ, уже не дає. Сюди належать: побудова та аналіз вивчених мовних одиниць, виділення спільного і відмінного у процесі порівняння тощо.

Вправи за завданням є найскладнішим видом у системі тренувальних вправ. Вони проводяться тоді, коли учні оволоділи вже в основному потрібними прийомами виконання і можуть застосувати їх самостійно. Учитель чітко формулює завдання і мету роботи, пропонує відповідний матеріал, а дії, прийоми, операції і послідовність їх застосування учні визначають самі [4, 79]. При цьому школярі проводять різні види розбору, самостійні завдання практичного характеру, складають схеми, таблиці, алгоритми тощо.

Останніми в запропонованій системі ідуть *завершальні вправи*, які можуть проводитися як кінцеві на етапі **“Закріплення вивченого матеріалу”**, і завершальні на етапі **“Підсумок уроку”**. Вони мають завдання проблемного, творчого і контрольного характеру, спрямовані на вдосконалення знань, умінь і навичок та демонстрування рівня їх засвоєння.

Отже, запропонована В. Онищуком система вправ тісно пов'язана з етапами уроку вивчення нового матеріалу, кожному етапу якого відповідає певний різновид вправ, або навіть внутрішня своєрідна система вправ (як, наприклад, етапу **“Закріплення вивченого матеріалу**, де спостерігається таке розміщення вправ, про яке можна сказати — система в системі).

У перспективі цікавими стануть дослідження, які стосуються співвідношення системи вправ з етапами (структурними елементами) інших типів уроків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: Навчально-методичний посібник. — К.: Генеза, 2005. — 180 с.
2. Гез Н.И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков // Иностр. яз. в школе, 1969. — №6 — С. 29–40.
3. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. — М.: Просвещение, 1988. — 240 с.
4. Методика викладання української мови в середній школі / За ред. І.С. Олійника. — К.: Вища школа, 1989. — 439 с.
5. Онищук В.О. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і умінь// Укр. мова і літ. в школі. — 1971. — №3. — С. 45–53.

Людмила САВИЧ

УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СВІТЛІ ПРАЦЬ ОЛЕКСАНДРА БІЛЯЄВА

У статті подається аналіз методичний праць О. Біляєва, присвячених уроку української мови та спрямованих на вдосконалення його структури і змісту. Висловлено власний погляд про будову і типи уроків, їх навчально-виховний і розвивальний потенціал.

Вивчення української мови в середній школі потребує осмислення праць багатьох методистів, психологів, дидактів. Це стосується й аналізу лінгводидактичної спадщини О. Біляєва.

Олександр Михайлович Біляєв — видатний учений-методист, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор, наукові пошуки якого пов'язані з актуальними проблемами методики викладання української мови в середній школі, що стосуються змісту,

форм і методів навчання української мови в середній загальноосвітній школі. Особливо великий внесок в українську педагогіку лінгводидакт зробив, досліджуючи проблеми шкільного уроку мови, методики викладання фонетики, лексики, словотвору, граматики та стилістики, розвитку усного й писемного мовлення, підвищення мовної культури вчителя-словесника, навчання української мови в умовах російсько-українського білінгвізму.

Мета статті — провести аналіз методичних праць О. Біляєва, спрямованих на удосконалення структури і змісту уроку української мови.

Особливе місце в методичному доробку лінгводидакта займає проблема дослідження уроку української мови. Саме він у монографії “Сучасний урок української мови” [7], посібнику “Лінгводидактика рідної мови” [2], а також у численних статтях звертає увагу на основи змісту уроку мови, його зовнішню і внутрішню організацію, технологію проведення.

Питання змісту уроку — об’єкт наукових досліджень багатьох учених, але піонером є О. Біляєв. Він доводить, що головне в уроці — це його зміст, який визначається державною програмою і конкретизується підручником. Особливу роль при цьому методист відводить учителеві, який на уроці практично сам окреслює цей зміст.

Найважливішим у змісті уроку, на думку вченого, є його науковість, оптимальність, єдність навчання й виховання та зв’язок із життям. Власне науковий рівень визначається лінгвістичною основою (відомостями з лексики, фонетики, словотворення, стилістики, граматичної теорії тощо), науковою достовірністю. У монографії “Сучасний урок української мови” [7] вчений наводить основні умови, за яких буде забезпечений вищий науковий рівень змісту уроку, а також піднесення інтересу учнів до предмета:

1) ознайомлення учнів із такими питаннями, як роль мови в житті суспільства, виникнення й розвиток мови, українська мова серед інших слов’янських мов, літературна мова й діалекти тощо;

2) повідомлення вчителя про походження українського алфавіту, використання нових слів і зворотів, відмирання старих слів, уживання лексичних категорій зі стилістичною метою [5, 9].

Методист наголошує, що, з погляду науковості, урок слід вважати проведеним на недостатньому рівні за умови недотримання сучасного розуміння мовних явищ і понять, граматичних категорій, форм. Він вважає, що “не слід надмірно захоплюватися теорією, витрачати на розповідь чи бесіду вчителя більшу частину уроку, внаслідок чого закріплення матеріалу проходить похапцем, без достатнього тренажу. Треба дбати про економне розкриття теми, щоб мати час для різного роду усних і письмових вправ” [2, 36–37].

Говорячи про оптимальність уроку, О. Біляєв виділяє вимоги, дотримуючись яких, учитель досягає поставленої мети; це — найбільш доцільний відбір навчального матеріалу, доступність теоретичних відомостей та відповідних завдань і вправ для учнів. Потрібно пам’ятати, що «урок повинен бути містким, але не перевантаженим, бо це призводить до механічного запам’ятовування, послаблення інтересу учнів та затримки їхнього загального розвитку» [5, 86]. Оптимальність уроку підпорядковує собі всі сторони навчання мови — і засвоєння основ науки про мову, і вироблення правописних навичок, і розвиток мовлення учнів. При цьому важливо дотримуватись органічного поєднання кожної з названих сторін і правильного їхнього співвідношення.

Має рацію вчений, коли доводить, що оптимальний зміст уроку неможливий без інтенсивної мовленнєвої практики учнів. Головною передумовою ефективності уроку, показником його якості є “змістовна, цілеспрямована і систематична робота з розвитку зв’язного мовлення” [5, 89]. Саме на це звертається особлива увага, бо за умови добре поставленої роботи з розвитку мовлення діти оволодівають орфоепічними, лексичними, граматичними та стилістичними нормами, її виражальними засобами, набувають умінь і навичок виразно, точно і грамотно висловлювати свої думки усно і на письмі. Ігнорування програмових вимог до розвитку зв’язного мовлення призводить до повільного його розвитку, бідності лексичних і граматичних засобів та форм мови. О. Біляєв негативно відгукується про захоплення якою-небудь однією стороною в навчанні, оскільки це знижує ефективність та якість уроку.

Виховні завдання, на думку вченого, повинні реалізовуватися через зміст уроку, який орієнтує вчителя на проведення розумового, морального й естетичного виховання, що мають виступати на уроці не ізольовано, а комплексно.

Виховна спрямованість полягає насамперед у тому, щоб розкрити суть мови як суспільного явища, її комунікативні функції, закономірності розвитку. Розширює і конкретизує виховні завдання чинна програма з рідної мови, зокрема культурологічна змістова лінія. Важливу роль у вихованні методист відводить використанню змістовного, цікавого і зразкового матеріалу для виконання завдань і вправ [5, 90]. Основним матеріалом для них є зразки художньої літератури, народної творчості, періодичної преси. У роботі з розвитку зв'язного мовлення доцільно використовувати малюнки й фотографії. Все це, на думку науковця, “повинно сприяти вихованню в учнів національної гордості громадянина України” [2, 41].

Лінгводидакт радить спрямовувати зусилля учнів не стільки на запам'ятовування, заучування матеріалу, скільки на його розуміння, усвідомлення. Доцільною умовою розвитку розумових і творчих здібностей учнів є систематичне вдумливе читання різних джерел.

Ці основні засади змістовного уроку мови — це наукова достовірність, оптимальність, виховні завдання та зв'язок уроків із життям — є винятково важливими, які “у сполученні з правильним вибором типу і структури уроку та методів навчання сприяють підвищенню якості занять учнів” [5, 94].

Інше важливе питання, на яке звертає увагу Олександр Михайлович, це — зовнішня і внутрішня організація уроку мови.

Елементами, етапами зовнішньої організації є опитування, перевірка домашнього завдання, повторення, пояснення, завдання додому тощо. Її мета — встановлення певного порядку в проведенні заняття. Щодо внутрішньої організації, то це застосовані в різних співвідношеннях методи, прийоми і засоби навчання, за допомогою яких розв'язуються дидактичні (навчальні, освітні) завдання кожного уроку.

Зовнішня організація уроку визначається передусім його типом. Проте ще й досі немає загально визнаної типології уроків, оскільки різні методисти і педагоги класифікують їх по-різному.

Усі уроки мови лінгводидакти О. Біляєв, В. Мельничайко, Е. Палихата, М. Успенський та інші ділять на дві групи:

1) аспектні, пов'язані з вивченням окремих розділів мови. Головна їх мета — на основі засвоєння теоретичних відомостей з мови сформувати і розвивати в учнів первинні вміння й навички — орфоепічні, лексичні, словотворчі, правописні (орфографічні та пунктуаційні). Тут переважають вправи, підпорядковані вивченню окремих одиниць мови, тобто, звуків, морфем, слів, словосполучень і речень;

2) уроки розвитку зв'язного мовлення, що проводяться з метою формування і розвитку в учнів комунікативних (вторинних) умінь і навичок [6, 55].

Проте ці групи уроків не мають різкої межі, вони взаємопов'язані.

Окремо виділяють так звані інтегровані уроки.

Досить цікавим і водночас проблемним у методиці рідної мови є питанням класифікації уроків. В історії методичної думки відомі різні класифікації, а відповідно й типи уроків, які залежать від того, що покладено в основі цієї характеристики — питома вага певного уроку, навчальна мета, основні стадії процесу навчання, спосіб проведення занять тощо.

Найбільш прийнятну для навчання рідної мови О. Біляєв вважає класифікацію, що виходить з основної навчальної мети. Відповідно до цього у статті “Зовнішня і внутрішня організація уроку мови” [3, 55] учений виділяє такі типи уроків:

- вивчення нового матеріалу, або засвоєння нових знань;
- формування умінь і навичок;
- аналізу контрольних робіт;
- узагальнення і систематизації вивченого;
- повторення окремої теми, розділу.

У посібнику “Лінгводидактика рідної мови” [2, 27–29] методист додає ще й такі типи уроку:

- перевірки й обліку якості знань, умінь і навичок;

– проведення контрольної роботи [2, 27].

О. Біляєв вказує на особливу актуальність, теоретичне й практичне значення класифікації уроків розвитку зв'язного мовлення, в основу якої покладено вид творчої роботи. Відповідно до цього вчений виділяє:

- 1) уроки, на яких учні виконують так звані «малі жанри» творчих робіт;
- 2) уроки проведення великих за обсягом переказів і творів.

Окремо виділяється урок підготовки до контрольного твору [2, 29].

Структура уроку характеризується: складом (із яких частин складається), послідовністю (порядком розташування цих частин), зв'язком (як вони між собою пов'язані).

За словами О. Біляєва, урок повинен відзначатися цільністю, внутрішнім зв'язком, єдиною логікою розгортання діяльності вчителя й учнів [3, 56]. За будовою урок, з одного боку, не повинен бути одноманітним і стандартним, а з другого — чимось аморфним. Уроки мають будуватися за чітким планом, завчасно й добросовісно продуманим учителем. При цьому можливі різні комбінації частин (етапів) уроку і способи їх розгортання.

У статті “Зовнішня і внутрішня організація уроку мови” [3, 54–61], посібнику “«Лінгводидактика рідної мови» [2, 27–64] учений наводить основні типи уроків та їхні структури. Для уроку вивчення нового матеріалу оптимальною є така структура: 1. Підготовка учнів до сприймання нового матеріалу (актуалізація опорних знань). 2. Повідомлення теми і мети уроку. 3. Пояснення вчителем нового матеріалу. 4. Вправи на закріплення одержаних знань. 5. Підсумки уроку (що вивчали на уроці). 6. Завдання додому та інструктаж про його виконання.

О. Біляєв радить на уроці вивчення нового матеріалу: 1) зосереджувати увагу на цільовій настанові уроку, тобто дати учням можливість зрозуміти, чим і з якою метою вони повинні займатися, психологічно настроїти їх на роботу; 2) раціонально використовувати час; 3) сприяти ефективній перевірці домашнього завдання, при якій би значно підвищувалась активність учнів; 4) при оцінюванні знань і навичок учнів, поряд з іншими прийомами, застосовувати “поурочний бал”; 5) при поясненні матеріалу чітко ставити конкретну дидактичну мету уроку, послідовно дотримуватися принципів науковості, доступності, наочності, зв'язку з життям; концентрувати увагу на головних, найістотніших питаннях матеріалу; 6) підкреслювати практичне значення теми; 7) приділяти належну увагу міжпредметним зв'язкам, що сприятиме глибшому усвідомленню матеріалу, економії навчального часу; 8) закріплюючи матеріал, прагнути, щоб діти на уроці були достатньо навантажені і працювали в оптимальному темпі, сполучати загальнокласні, групові та індивідуальні форми організації навчання; не захоплюватись частою зміною методів навчання; 9) за змістом вправи на закріплення можуть бути такі: усі види навчальних диктантів, мовний аналіз тексту, виконання завдань за підручником, виписування (добір) прикладів на правило з різних джерел; 10) проводити інструктаж щодо виконання домашнього завдання [2, 46–50].

Як бачимо, О. Біляєв погоджується із запропонованою у методичній літературі структурою уроків цього типу, бо, проаналізувавши його праці, зокрема, монографію “Сучасний урок української мови” [7], посібник “Лінгводидактика рідної мови” [2], статті “Сучасний урок мови” [6], “Типи і структура уроків” [11], які видавалися у різний період, ми можемо простежити єдність поглядів на висвітлення поурочного питання.

Найраціональнішою структурою уроку формування умінь і навичок учнів є: 1. Повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями. 2. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці. 3. Виконання учнями вправ. 4. Перевірка якості самостійної роботи учнів. 5. Підведення підсумків. 6. Завдання додому та інструктаж про його виконання.

Технологія проведення уроків такого типу, за О. Біляєвим, полягає в тому, щоб:

- кульмінаційним моментом було проведення різних видів усних і письмових вправ, необхідних для зміцнення знань учнів та формування в них відповідних умінь і навичок;
- виявити слабкі місця в знаннях учнів із метою досягнення кращих результатів;
- завдання, яке пропонується учням для виконання в класі, було фронтальним, диференційованим, колективним;

– за змістом і способом виконання вправи постійно складнішали, і були спрямованими на розширення і поглиблення знань учнів; це, зокрема, такі вправи: мовний аналіз (усний, письмовий) в усіх його видах; вправи за підручником чи збірником вправ з орфографії, пунктуації або стилістики; коментоване письмо; переклад з російської мови на українську або навпаки; невеличкі твори, в яких вимагається вжити задані морфологічні чи синтаксичні конструкції;

– підвести підсумки уроку, назвати питання, на які потрібно звернути учням ще увагу [2, 50-52].

Знову ж таки, простежується однаковість поглядів ученого, що дозволяє судити про сталість їх висвітлення у методичній літературі.

Уроки проведення контрольної роботи, будуються за таким планом: 1. Повідомлення мети перевірки і способів її виконання. 2. Усна перевірка знань учнів (фронтально). 3. Самостійне виконання учнями контрольної роботи. 4. Відповіді вчителя на запитання учнів. 5. Підсумки уроку. 6. Завдання додому та інструктаж про його виконання [2, 32].

Урок аналізу контрольної роботи структурно складається з таких частин: 1. Вступне слово вчителя. 2. Бесіда про характер недоліків і помилок та робота над ними. 3. Підведення підсумків роботи. 4. Завдання додому та інструктаж про його виконання [2, 32].

На думку ученого, добре організований і методично правильно проведений урок аналізу контрольної роботи має чи не більше навчально-виховне значення, ніж будь-який інший урок [2, 53]. Під час таких уроків він радить звернути увагу на такі моменти: спершу дати загальну оцінку виконаних робіт, потім аналізувати окремі роботи, відзначаючи позитивне і вказуючи недоліки [2, 53–54]. Структура уроку узагальнення вивченого: 1. Перевірка домашнього завдання. 2. Повідомлення теми і мети уроку. 3. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого. 4. Робота над висновком. 5. Вправи на застосування узагальнюючих правил. 6. Оголошення вчителем оцінок. 7. Завдання додому та інструктаж про його виконання. 8. Підведення підсумків роботи [2, 32].

О. Біляєв радить урок цього типу проводити таким чином:

– напередодні уроку дати учням завдання повторити матеріал або теми, в межах яких визначено провести урок узагальнення;

– підвести підсумок повтореного й оголосити мету узагальнення;

– виконуючи завдання, узагальнити вивчене, дати остаточне його формулювання.

Велике значення лінгводидакт відводить самостійній роботі учнів, спрямованій на повторення виучуваного матеріалу, бо саме в такий спосіб можна узагальнити раніше вивчене, привести його у певну систему [2, 54–55].

Урок повторення здебільшого будується так: 1. Ознайомлення учнів із завданням уроку. 2. Повторення вузлових питань розділу (зв'язні відповіді учнів). 3. Усні та письмові вправи на матеріалі повторення. 4. Підведення підсумків роботи. 5. Виставлення оцінок. 6. Завдання додому та інструктаж про його виконання [2, 32].

О. Біляєв наводить такі особливості технології проведення уроків цього типу:

– заняття повинні проводитися так, щоб повторення не було для учнів нудною, нецікавою роботою;

– програмовий матеріал повинен відтворюватися інакше, ніж він подавався вчителем на уроці вивчення нового, в новому методичного освітленні;

– попередні знання потрібно повторювати на ширшій основі, у нових зв'язках, на новому мовному матеріалі;

– самостійність учнів у виконанні вправ повинна проявлятися більше, ніж під час закріплення нового матеріалу;

– у системі вправ чільне місце відводити самостійним творчим роботам учнів [2, 55–62].

Аналіз робіт ученого свідчить, що значну увагу слід приділяти самостійній роботі, під час якої учнів мають змогу удосконалити свої знання, уміння і навички. Погоджуємося з тезою про повторення програмового матеріалу в новому методичному освітленні.

Проаналізувавши аспекtnі уроки, можемо з упевненістю сказати про значення, яке О. Біляєв їм надав. Усі види цих уроків були об'єктом методичних пошуків. Учений звертає

увагу не тільки на структурні особливості уроків рідної мови, а й на технологію їх проведення, висвітлює ті сторони, які потребують подальшого аналізу.

Другу групу становлять уроки розвитку зв'язного мовлення. Для них програма відводить достатню кількість годин, що дає змогу “на основі раніше набутих знань розгорнути цілеспрямовану роботу над удосконаленням і розвитком умінь і навичок зв'язного (зокрема й ділового) мовлення учнів” [7, 115]. У монографії “Сучасний урок української мови” [7] вчений докладно аналізує уроки цього типу, вказує на особливості їх проведення, проте це питання не було об'єктом його наукових розвідок у посібнику “Лінгводидактика рідної мови” [2]. Варто погодитись із думкою Олександра Михайловича про побудову системи цих уроків. Він радить розташовувати їх у такому порядку: навчальний урок, контрольний, урок аналізу (це стосується уроків, пов'язаних із проведенням переказів і творів). При цьому беремо до уваги вид роботи (переказ передує творів), джерело матеріалу, а також уміння і навички, якими повинні оволодіти учні на уроці: усвідомлення теми та основною думки переказу (твору), вміння підпорядковувати основній думці усне і письмове висловлювання, складання плану (спочатку простого) переказу (твору) та ін. [7, 160].

Відповідно до поставленої мети, структура уроків розвитку зв'язного мовлення має свою специфіку. Зокрема, урок навчального переказу складається з таких частин: 1. Вступна бесіда. 2. Читання тексту. 3. Бесіда за змістом прочитаного. 4. Складання плану. 5. Мовний аналіз тексту. 6. Повторне читання тексту. 7. Підготовка чорнового варіанта переказу. 8. Редагування роботи і переписування її начисто. 9. Перевірка й аналіз робіт. 10. Доопрацювання переказів [2, 32].

О. Біляєв, обізнаний із багатою методичною спадщиною видатних його попередників, які пропонували таку структуру цього типу, радить звернути увагу на такі його особливості:

– у вступній бесіді визначити мету і завдання уроку, не обмежуючись при цьому стандартними повідомленнями на зразок: “Сьогодні будемо писати переказ”; ввести учнів в атмосферу твору;

– практикувати дворазове читання тексту, вдаватися до використання наочності (картина повинна відповідати змісту тексту) з метою активізації мислення й мовлення учнів;

– продумати чіткий план бесіди з учнями за змістом прочитаного;

– складати план можна колективно (під керівництвом учителя) або кожним учнем самостійно (за умови недостатності мовної підготовки учнів вчитель дає готовий план); не варто вимагати від учнів переказувати зміст почутого;

– мовний аналіз тексту передбачає: звернення уваги на особливості вживання тих чи інших слів і зворотів, граматичних форм і категорій, синтаксичних конструкцій, засобів виразності мови;

– важливо вчити дітей перефразувати свої думки, не задовольнятися першим-ліпшим словом, — це сприятиме й орфографічній та пунктуаційній грамотності;

– перевірку й аналіз робіт проводити колективно (дві-три роботи), звертаючи увагу на зміст, повноту й точність викладу, побудову та мовне оформлення, вказуючи при цьому типові недоліки [7, 166–125].

Наступний різновид уроків розвитку зв'язного мовлення — це уроки роботи над творами. Здебільшого вони мають таку будову: 1. Вступна бесіда (визначення мети уроку, ознайомлення з особливостями жанру). 2. Ознайомлення із зразком (уривок із твору письменника або кращий твір учня). 3. Робота над усвідомленням мети та основної думки твору. 4. Колективне складання плану письмової роботи. 5. Складання усного твору. 6. Написання твору на чернетці. 7. Удосконалення написаного (саморедагування твору). 8. Перевірка й аналіз творів. 9. Доопрацювання робіт і переписування начисто [2, 33].

Методика проведення уроків навчального твору, за О. Біляєвим, полягає в тому, щоб:

1) основну увагу звертати на відповідність змісту і теми твору;

2) урок, присвячений виробленню в учнів уміння осмислювати тему твору та її межі, почати зі з'ясування поняття “тема”;

3) під час роботи над творами вчити дітей осмислювати головну думку висловлювання і підпорядковувати їй увесь виклад [7, 133–144].

Ми погоджуємося з твердженнями методиста щодо уроків цих типів, що зумовлено практикою сучасної школи, і тими завданнями, які поставлені перед учителем. Справді, важливо, щоб учні навчилися працювати над твором чи переказом, уміли висловлювати свої думки; це, у свою чергу, допоможе піднести їх орфографічну і пунктуаційну грамотність.

Інший вид уроків цього типу — урок контрольного переказу. На думку лінгводидакта, він повинен складатися з таких частин: 1. Вступне слово вчителя. 2. Читання тексту. 3. Пояснення нових слів і запис їх на дошці. 4. Самостійне складання учнями переказу. 5. Повторне читання тексту. 6. Підготовка чорнового варіанта переказу. 7. Переписування робіт начисто. 8. Самостійна перевірка написаного [2, 32–33].

Проаналізувавши технології уроків контрольного переказу, звертаємо увагу на особливості їх проведення. Методист пропонує:

- заздалегідь підготувати учнів до контрольного переказу (виконати вправи, спрямовані на закріплення практичних умінь і навичок, потрібних для успішного виконання майбутньої роботи;

- ознайомити вихованців із завданням і порядком виконання роботи;

- вчити дітей користуватися чернеткою, домагаючись, щоб вони занотували хоча б основні думки, виробляти навички саморедагування [7, 126–127].

Структурно урок контрольного твору має таку будову: 1. Вступне слово вчителя. 2. Самостійне складання плану твору. 3. Написання роботи в чорновому варіанті. 4. Редагування твору і переписування його начисто. 5. Самостійна перевірка написаного [2, 33].

Урокам цього типу вчений відводить належну увагу, адже в методичній літературі важко знайти опис проведення уроку контрольного твору, тому О. Біляєв пропонує зосередити увагу на таких положеннях, що потрібно практикувати на цих уроках:

- у вступному слові з'ясувати вид майбутнього твору, нагадати його особливості;

- довести учням, що “план — це компас, який не дає думці відхилитися від певного курсу. Він допомагає струнко побудувати виклад, повно і всебічно розкрити тему, організовує писемне мовлення, позбавляє стихійного характеру” [5, 149];

- при потребі вчитель радить учням уважно прочитати певне місце або звернути увагу на помічений недолік [7, 148–152].

Звідси випливає, що вчений докладно аналізує уроки, звертає увагу на ті недоліки, які слід виправляти у методиці викладання рідної мови. Заслугою лінгводидакта є те, що він, проаналізувавши методичну спадщину його сучасників і попередників, подає своє розуміння питання уроків розвитку зв'язного мовлення.

Урок підготовки до контрольного твору найчастіше складається з таких етапів: 1. Вступна бесіда. 2. Повторення видових особливостей твору. 3. Читання й аналіз зразка. 4. Лексико-стилістична робота. 5. Визначення домашнього завдання [2, 33].

У монографії “Сучасний урок української мови” [5] О. Біляєв подає особливості проведення уроків цього типу:

- урок підготовки до контрольного твору передбачає наявність в учнів відповідних знань із теорії твору, які слід освіжити в пам'яті;

- ефективним урок буде тоді, коли проводився з учнями навчальний твір такого самого жанру;

- доцільно проводити лексико-стилістичні вправи, метою яких є мовна підготовка учнів до контрольної роботи [7, 144–148].

Останнім різновидом уроків розвитку зв'язного мовлення, що виділяє вчений, є урок аналізу контрольного твору, що має таку будову: 1. Вступне слово вчителя. 2. Загальна характеристика виконаного твору. 3. Розгляд кращих робіт або фрагменти із них. 4. Колективний аналіз допущених помилок. 5. Проведення вправ на подолання помилок. 6. Індивідуальна робота учнів над виправленням творів. 7. Визначення домашнього завдання [2, 33].

Проводячи урок, варто звернути увагу на такі пункти, як:

- оцінюється контрольний твір за **зміст** (відповідність змісту темі твору; повнота розкриття теми; наявність задуму та його реалізація; конкретність викладу; доказовість положень, що висуваються; відповідність викладу планові твору; пропорційність частин),

мовне оформлення (багатство словника, різноманітність граматичних категорій і синтаксичних конструкцій; точність мови (вміння дібрати слово, що найточніше виражає думку); стильову єдність і виразність мови) і **грамотність** (орфографічна і пунктуаційна; дотримання норм словотвору і словозміни та зв'язку між словами у словосполученні й реченні);

- виробляти в учнів критичне ставлення до написаного, вміння висловити свою думку;
- згрупувати огріхи, що трапилися в ряді робіт і схарактеризувати їх;
- практичні вправи визначаються змістом і характером тієї чи іншої помилки;
- самостійна робота над виправленням твору повинна будуватися з урахуванням мовної підготовки та індивідуальних особливостей учнів;
- домашнє завдання диференціюється залежно від характеру допущених помилок та недоліків [7, 152–160].

Проаналізувавши особливості уроків цього виду можемо з упевненістю сказати, що досліджуване питання було в центрі уваги протягом 30-ти років і є актуальним сьогодні. Положення, які висвітлює О. Біляєв у своїй монографії “Сучасний урок української мови” [7], широко використовуються у практиці навчання рідної мови; ця книга є настільною для вчителів-словесників.

Зважаючи на те, що типи уроків загалом достатньо висвітлено в українській лінгводидактиці, методист радить “за доцільне спеціально апробувати порівняно новий тип уроку — т.зв. інтегрований урок” [7, 5]. При цьому планується з'ясувати правильність визначення його навчальної мети, наскільки органічно поєднані складові частини (мова, література, образотворче мистецтво; література, історія та ін.), чи є цілісною структура уроку, нарешті, яка його ефективність.

У статті “Інтегровані уроки рідної мови” [1, 36–40] О. Біляєв погоджується з поділом інтеграції на повну (об'єднання в одному курсі різних навчальних предметів з метою різнобічного і цілісного засвоєння знань; практикується у школах зарубіжних країн) і часткову (поєднання матеріалу з різних предметів, підпорядкованого одній темі). Крім цього, розрізняє інтеграцію за змістом (залучення матеріалу з інших, дотичних предметів) та за способами пізнавальної діяльності, якими є спостереження, мислення, мовлення [1, 36].

Лінгводидакт пропонує застосовувати ці два способи інтеграції з переважанням то першого, то другого. Досвід показує, що уроки цього типу в основній та старшій школі використовуються порівняно рідко, при тому лише з окремих предметів (української літератури з історією, мовою, біології з хімією).

Погоджуємося із застереженням О. Біляєва про розмежування інтегрованих уроків та звичайних занять з мови, “на яких використовуються передбачені програмою міжпредметні зв'язки, що являють собою короткі принагідні вкраплення в урок відомостей (питань) з матеріалу інших предметів, які сприяють глибшому сприйманню й осмисленню виучуваного поняття або явища” [1, 36]. На основі міжпредметних зв'язків можна адекватно визначити теми інтегрованих уроків, їхній зміст, структуру, технологію. Найпростіший урок цього типу будуватиметься на основі залучення відповідного матеріалу з літератури.

Учений погоджується із виокремленням так званого бінарного уроку, “що є органічним поєднанням двох предметів, наприклад, української мови та математики, української мови та образотворчого мистецтва” [1, 37]. У їх підготовці й проведенні беруть участь учителі обох предметів.

Як бачимо, проблема між предметної інтеграції у шкільному навчанні мови потребує подальшого теоретичного осмислення й удосконалення методики інтегрованих уроків, бо їх раціональна організація сприятиме значному оновленню змісту, форм і методів навчання, а отже, підвищенню якості знань, рівня мовних і мовленнєвих умінь та навичок учнів.

Отже, проблема уроку української мови в середній загальноосвітній школі постійно була в центрі уваги О. Біляєва. Хоч нами і розглянуто не весь спектр поглядів лінгводидакта на висвітлення цього питання, проте зауважимо, що учений накреслив загальні особливості уроку мови, вказав на ті аспекти, що, на його думку, слід практикувати в процесі навчання, а також долучився до створення тих основних положень і рекомендацій, що покладено в основу методики викладання рідної мови на сучасному етапі.

Зробивши аналіз праць ученого, зауважимо, що погляди на класифікацію уроків і їхню структуру в ученого дещо змінювалися у зв'язку з часом, розвитком лінгводидактики, прогресом суспільства. Збільшується класифікація уроків української мови за рахунок інтегрованих, різних видів нестандартних уроків, перевірки й обліку якості знань, умінь і навичок, інших. Удосконалюється структура кожного типу уроку з метою покращення навчально-виховного процесу. Незважаючи на детальний аналіз наукових праць О. Біляєва, присвячених уроку української мови, ми не претендуємо на кінцевий результат цього дослідження і подальший його розвиток вбачаємо у виокремленні рекомендацій і вимог до проведення так званих аспектних уроків і уроків зв'язного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О.М. Інтегровані уроки рідної мови // Дивослово. — 2003. — № 5. — С. 36–40.
2. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: Навчально-методичний посібник. — К.: Генеза, 2005. — 180 с.
3. Беляєв О.М. Зовнішня і внутрішня організація уроку мови // Методика викладання української мови і літератури: Республіканський науково-методичний збірник. — К., 1990. — Вип. 11. — С. 54–61.
4. Беляєв О.М. Лінгводидактичні основи сучасного уроку мови // Українська мова і література в школі. — 1982. — № 10. — С. 50–61.
5. Беляєв О.М. Наукові основи змісту уроку мови в загальноосвітній школі // Методика викладання української мови. — 1978. — Вип. 8. — С. 86–95.
6. Беляєв О.М. Сучасний урок мови // Українська мова і література в школі. — 1972. — № 9. — С. 1–10.
7. Беляєв О.М. Сучасний урок української мови. — К.: Рад.школа, 1981. — 182 с.
8. Беляєв О.М. Уроки розвитку навичок зв'язної мови // Українська мова і література в школі. — 1974. — № 7. — С. 53–64.
9. Беляєв О.М. Уроки розвитку навичок зв'язної мови // Українська мова і література в школі. — 1974. — № 11. — С. 47–58.
10. Беляєв О.М. Уроки розвитку навичок зв'язної мови // Українська мова і література в школі. — 1975. — № 3. — С. 60–68.
11. Беляєв О.М. Типи і структура уроків // Українська мова і література в школі. — 1965. — № 3. — С. 3–10.
12. Раченко И.П. Научная организация педагогического труда. — М.: Педагогика. — 1972. — 320 с.

Ірина ЗАДОРЖНА

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ПРЕЗЕНТАЦІЇ МАТЕРІАЛУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ СТУДЕНТАМИ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано умови формування вмінь презентувати матеріал іноземною мовою студентами мовних спеціальностей, визначено основні напрями роботи викладачів з формування іншомовних презентаційних умінь студентів, обґрунтовано доцільність проведення групових презентацій з метою подолання психологічних труднощів, запропоновано критерії оцінювання презентацій студентів факультетів іноземних мов з фахових дисциплін.

Початок ХХІ століття в нашій країні супроводжується різким змінами політичного, економічного та соціального життя. Глобальні економічні реформи, динамізм нововведень вимагають адекватної реакції освітньої системи.

Одне з протиріч сучасної системи освіти — протиріччя між обсягом знань, необхідних майбутньому спеціалісту для успішного здійснення своїх професійних обов'язків, та обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом. Це протиріччя заставляє педагогічну теорію зосередитися на максимальному розвитку здібностей особистості, пошуку активних методів навчання.

Випускники факультетів іноземних мов повинні достатньо вільно володіти чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіюванням, говорінням, читанням, письмом) як засобом спілкування та засобом здійснення педагогічної діяльності в різних типах середніх навчальних закладів [9]. Крім того, специфіка майбутньої педагогічної роботи випускників мовних